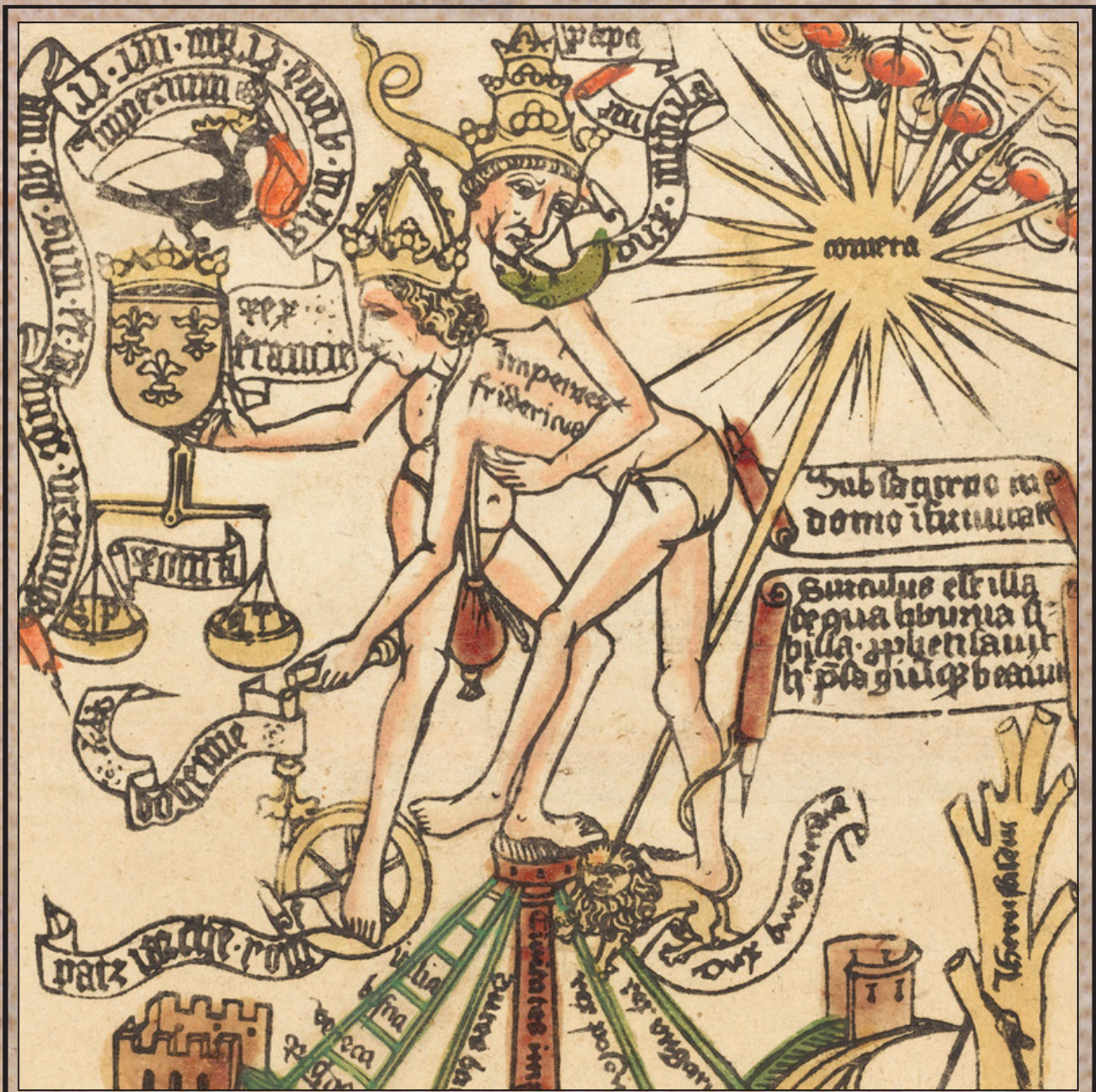

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 29, 2019, 3

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 29, 2019, 3

ISSN 1408-5348 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1775 (Spletna izd.)

UDK 009

Letnik 29, leto 2019, številka 3

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Devan Jagodic (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Mateja Matjašič Friš, Darja Mihelič, Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjević, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Gorazd Bajc

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Izdajatelj/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*© / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*©

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** <http://www.zdjp.si/>

Redakcija te številke je bila zaključena 1. 9. 2019.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Mestna občina Koper, Luka Koper d.d.

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base* / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA); Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.
All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Izidor Janžekovič:** Izvor in prenos ideje ravnotežja moči iz Italije v Evropo 345
L'origine e trasferimento dell'idea dell'equilibrio di potere dall'Italia all'Europa
The Origin and Transfer of the Balance-of-power Idea from Italy to Europe
- August Lešnik:** Komunikacija sociologije in zgodovine v zgodnji dobi sociološke misli: v znamenju metodološkega spora. Ob 180-letnici Comtovega poimenovanja sociologije za »znanost o družbi« 363
Comunicazione tra sociologia e storia nei primi tempi del pensiero sociologico. 180 anni dalla designazione di Comte della sociologia come «scienza dell'umanità»
Communication Between Sociology and History in the Early Age of Sociological Thought: Indication of the Methodological Dispute. The 180th Anniversary of Comte's Designation of Sociology for »The Science of Society«
- Boris Golec:** Extinct Medieval Boroughs in Southern Slovenia 373
Borghi medievali scomparsi nella Slovenia meridionale
Ugasli srednjeveški trgi v južnem delu Slovenije
- Tone Ravnikar:** Usnjarstvo v srednjeveških mestih slovenske Štajerske 393
Conterie nelle città medievali della Stiria slovena
Leather Tanning in Medieval Cities of today's Slovenian Styria
- Tomaž Kladnik:** Maribor in vojaška infrastruktura od sredine 19. stoletja do konca prve svetovne vojne 405
L'infrastruttura militare a Maribor. Dalla metà dell'Ottocento fino alla fine della Prima guerra mondiale
Maribor Military Infrastructure from the Middle of the 19th Century to the End of the First World War
- David Hazemali, Uroš Turnšek & Simon Očko:** Nemška zasedba Rige in operacija Albion: prispevek k razumevanju vzhodne fronte prve svetovne vojne na Pribaltiku 425
L'occupazione tedesca di Riga e l'operazione Albion: contributo alla comprensione del fronte orientale durante la Prima guerra mondiale nelle regioni Baltiche
The German Occupation of Riga and Operation Albion: a Contribution to the Understanding of the Eastern Front of the First World War in The Baltics
- Aleš Maver, Nataša Maver Šoba & Darko Friš:** Med pobožnostjo in gradnjo socializma: Celjski koledar Družbe Sv. Mohorja med letoma 1945 in 1956 437
Tra la devozione e la costruzione del socialismo: il Calendario della Società di S. Ermagora di Celje tra il 1945 e il 1956
Between Piety and Building of Socialism: the Calendar of the St Hermagoras Society in Celje during the Years from 1945 to 1956

Aleksandar Knežević: Maternji jezik kao determinanta etničkog identiteta u popisima stanovništva Srbije ..... 455 <i>Lingua materna come determinante dell'identità etnica nei censimenti della popolazione della Serbia</i> <i>Mother Tongue as a Determinant of Ethnic Identity in Population Censuses of Serbia</i>	Andrea Matošević: Pulski navozi moderniteta. Analiza dokumentarnog filma o brodogradilištu Uljanik na prelasku iz šezdesetih u sedamdesete godine XX stoljeća ..... 499 <i>Scalo di costruzione polesano e modernità. L'analisi del documentario girato nel cantiere Scoglio Olivi a cavallo tra gli anni Sessanta e Settanta del ventesimo secolo</i> <i>Building Berths of Pula and Modernity. Analysis of Uljanik Shipyard Documentary Movie at the Turn of the Sixties into the Seventies of the Twentieth Century</i>
Polona Tratnik: Umetnost kot investicija. Institucija umetnosti v službi umetnostnega trga ..... 473 <i>Arte come investimento. L'istituzione dell'arte al servizio del mercato dell'arte</i> <i>Art as Investment. Institution of Art in Service of the Art Market</i>	Lada Marinković, Violeta Zubanov & Jasna Potočnik Topler: Assertiveness Scale as a Teamwork Aptitude Predictor ..... 511 <i>La scala di assertività come indicatore predittivo della prontezza a lavorare in un team</i> <i>Lestvica asertivnosti kot napovednik pripravljenosti za timsko delo</i>
Duje Kodžoman: Pobuđivanje emocija dizajnerskim proizvodima: interakcija korisničkog iskustva s emocionalnim dizajnom ..... 487 <i>Suscitare emozioni con prodotti di design: interazione dell'esperienza utente con il design emozionale</i> <i>Evoking Emotions with Design Products: Interaction of User Experience with Emotional Design</i>	Kazalo k slikam na ovitku ..... 522 <i>Indice delle foto di copertina</i> ..... 522 <i>Index to images on the cover</i> 522
	Navodila avtorjem ..... 523 <i>Istruzioni per gli autori</i> ..... 525 <i>Instructions to Authors</i> 527

MATERNJI JEZIK KAO DETERMINANTA ETNIČKOG IDENTITETA U POPISIMA STANOVNIŠTVA SRBIJE

Aleksandar KNEŽEVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, 11000 Beograd, Republika Srbija
e-mail: knezevic@gef.bg.ac.rs

IZVLEČEK

Prispevek prikazuje kronološke spremembe statističnih nomenklatur jezikovne pripadnosti v popisih prebivalstva Srbije, prav tako pa preučuje vpliv uvedbe novih etnonacionalnih opredelitev na kategorizacijo jezikov. Uporaba koncepta maternega jezika je bila raziskana s primerjalnimi analizami števila prebivalcev posamezne nacionalne opredelitve in pripadajočega maternega jezika. Z namenom odkrivanja diverzifikacije maternega jezika znotraj istih etničnih skupin je bila uporabljena tudi metoda prečenja etnostatističnih podatkov. Rezultati raziskave kažejo različne stopnje neskladja med številom nacionalno opredeljenih prebivalcev in številom prebivalcev s pripadajočim maternim jezikom. Visoko odstopanje pri skladnosti nacionalne in jezikovne pripadnosti je še posebej očitno v novo uvedenih etnonacionalnih modalitetah. Po drugi strani pa rezultati kvantitativnega raziskovanja kažejo, da je kazalnik maternega jezika kljub izrazitemu procesu etnolingvističnega razslojevanja, še vedno bolj objektivni v primerjavi z nacionalno pripadnostjo, kar mu daje položaj metodološkega korektiva, ne zgolj v etnodemografskem, temveč tudi v drugem sociometričnem raziskovanju.

Ključne besede: popis prebivalstva, materni jezik, statistična nomenklatura, nacionalna pripadnost, Srbija

LINGUA MATERNA COME DETERMINANTE DELL'IDENTITÀ ETNICA NEI CENSIMENTI DELLA POPOLAZIONE DELLA SERBIA

SINTESI

In questo contributo vengono presentati in senso cronologico i cambiamenti delle nomenclature statistiche relative all'appartenenza linguistica nei censimenti della popolazione in Serbia. Inoltre, è stata analizzata l'influenza dell'introduzione di nuove modalità etnonazionali sulle categorizzazioni linguistiche. Abbiamo esaminato l'uso del concetto di lingua materna attraverso le analisi comparative del numero degli abitanti caratterizzati da una certa dichiarazione nazionale e della relativa lingua materna. Nell'analisi abbiamo anche impiegato un approccio di intersezione dei dati etnostatistici con l'obiettivo di individuare le diversificazioni della lingua materna all'interno degli stessi gruppi etnici. I risultati della ricerca implicano vari livelli di disparità tra il numero degli abitanti dichiaratisi in senso nazionale e il numero degli abitanti delle lingue relative. Le deviazioni rilevanti dalla compatibilità tra all'appartenenza nazionale e quella linguistica sono soprattutto visibili nelle modalità etnonazionali recentemente introdotte. D'altra parte i risultati delle ricerche quantitative dimostrano che, nonostante il marcato processo di stratificazione etnolingvistica, gli attributi della lingua materna sono più obiettivi rispetto all'appartenenza nazionale, il che li rende un correttivo metodologico non solo nelle ricerche etnodemografiche, ma anche in tutte le altre ricerche sociometriche.

Parole chiave: Censimento della popolazione, lingua materna, nomenclatura statistica, appartenenza nazionale, Serbia

UVOD

Današnja etnička struktura stanovništva Srbije je formirana pod uticajem složenih demografskih procesa u čijoj osnovi se nalaze diferencijalni trendovi prirodne i migracione komponente populacione dinamike prema etničkoj pripadnosti. Međutim, statistički odraz etničke strukture je često pod značajnim uticajem tzv. nedemografskih faktora, pre svega metodologije prikupljanja, obrade i objavljivanja popisnih podataka, pri čemu kvantitativnu osnovu za njeno izvođenje čine popisni podaci o nacionalnoj pripadnosti (u etničkom smislu), maternjem jeziku i veroispovesti. Dosadašnja statistička praksa pokazuje da njihova upotreba zahteva posebne analitičke pristupe zbog različitih interpretacija koje mogu neposredno uticati na definisanje pravnog, političkog, ekonomskog i opšteg društvenog položaja, ne samo pripadnika manjinskih etničkih grupa, već i ukupnog stanovništva. Interpretacija dinamike promena etničke strukture stanovništva Srbije od prve polovine XIX veka do danas zahteva interdisciplinarnu pristupe i tumačenja koja se ne mogu zasnivati samo na deskriptivnoj statistici. Ovo je od posebne važnosti jer je statistička valorizacija elemenata etničkog identiteta uključena u zvanične političke diskurse svih faza novije državne istorije Srbije, počev od devetnaestovekovnog ideala nacionalne države, preko predratnog koncepta integralnog jugoslovenskog unitarizma, posleratnog socijalističkog modela „jednakosti svih naroda i narodnosti“, pa sve do nacionalizma kao osnovnog elementa modernog političkog mišljenja i delovanja.

Jezik je jedno od osnovnih identitetskih obeležja naroda čiji nazivi se najčešće slažu sa njihovim jezicima, dok se statističke nepodudarnosti etnonacionalne deklaracije i „pripadajućeg“ jezika najčešće javljaju kod etničkih grupa koje usled asimilacionih procesa ili određenih društveno-političkih okolnosti prihvataju jezik preovlađujuće etnolingvističke sredine. Proces etnokulturne integracije manjina kroz promenu objektivnog (jezičkog) etničkog obeležja evidentirani su u etnostatističkim istraživanjima, i mogu se objasniti raznim interdisciplinarnim pristupima. Međutim, primeri prihvatanja manjinskog jezika od strane većinskog stanovništva često zahtevaju složenija objašnjenja.

Pitanje o jezičkoj pripadnosti stanovništva ima dugu tradiciju u popisnoj statistici Srbije, a informacije su bile prikupljane uvek prema konceptu *maternjeg jezika*. Ovi podaci su periodično prikupljeni u popisima od 1834–1884, a u kontinuitetu od 1890–1910, međuratnim jugoslovenskim popisima (1921. i 1931), i (izuzev 1948) u svim popisima posle Drugog svetskog rata. Iako se u demografiji maternji jezik smatra objektivnijim etničkim obeležjem od nacionalne pripadnosti, rezultati istraživanja koji su izvedeni na osnovu ukrštanja popisnih podataka pokazuju značajne disparitete koji su u korelaciji sa promenama etnostatističkih nomenklatura i flotantnog ponašanja određenih etničkih grupa. Statis-

tičke nepodudarnosti između jezičke i nacionalne pripadnosti u popisima stanovništva Srbije nedvosmisleno pokazuju da više etničkih zajednica može istovremeno da deklariše isti maternji jezik, ali i da pripadnici iste etničke grupe mogu da deklarišu različite maternje jezike. Zato su u radu ponudeni kvantitativni dokazi da deklarirani maternji jezik ne mora uvek da bude dovoljna determinanta etnonacionalne pripadnosti, kao i kvalitativna ocena uticaja usaglašavanja teorijskih shvatanja etničkog identiteta sa metodološkim rešenjima etnostatističke evidencije. Usputna zapažanja su pokazala da je etničko raslojavanje postojećih naroda kroz uvođenje novih etnonacionalnih modaliteta u statističke nomenklature istovremeno uzrokovalo znatno složenije procese jezičkog raslojavanja, po principu »pridruživanja pripadajućih maternjih jezika« (najčešće dijalektičkih varijeteta), što je dovelo, ne samo do lingvističkih, već i etnostatističkih i demografskih apsurd.

KATEGORIZACIJA JEZIČKE PRIPADNOSTI U POPISIMA STANOVNIŠTVA: OD ETNOLINGVISTIKE DO ETNOPOLITIKE

Oživljavanje teorijskih rasprava o etničkom identitetu tokom druge polovine XX veka nije privuklo pažnju samo akademskih krugova, već je uticalo i na kreiranje političkih diskursa koji su determinisali ukupan javni život u brojnim višenacionalnim društvima. Etnički i socijalni pluralizam modernih društava, kao i sve masovniji migracioni tokovi inicirali su preispitivanje održivosti tradicionalnih definicija etničkog identiteta, kao i raznih nadnacionalnih konceptata koji su najčešće nastajali identifikacijom etničke i građanske pripadnosti. U tom smislu, brojni teorijski pristupi već više od pola veka naglašavaju opadanje značaja tradicionalnih elemenata etničkog identiteta, pa čak i njihovo iščezavanje u korist nadnacionalnih konceptata. Međutim, u praksi se kontinuirano dešavaju potpuno suprotni procesi, a svest o pripadnosti određenoj etničkoj grupi, ne samo da je ostala važan deo ukupnog društvenog života, već njen značaj u određenim okolnostima naglo raste (Knežević & Radić, 2016). Aktuelna migrantska kriza je samo potvrdila već ranije iznete sumnje da se neoliberalni koncept evropskog multikulturalizma nalazi pod jakim pritiskom, a sve češće se čuju i zahtevi za preispitivanjem postojeće metodologije etnostatističke evidencije. Teze o „porastu multikulturalizma Evrope i istovremenom opadanju različitosti većine evropskih metropola“ postaju ozbiljan argument za kritičare brojnih međunarodnih organizacija za zaštitu ljudskih prava koje na osnovu zakonskih odredbi o zaštiti informacija podržavaju legalizaciju zabrane prikupljanja etnostatističkih podataka (Simon, 2012). S druge strane, različita metodološka rešenja za prikupljanje podataka o etničkim obeležjima stanovništva pokazala su brojne nedostatke čije posledice ne ugrožavaju samo manjinske zajednice, već često imaju širi društveni kontekst.

Kako etnička struktura ne može biti svedena samo na etnonacionalnu determinantu, jezička pripadnost se pokazala kao najsnažnija komponenta etničkog identiteta. Ova činjenica je odavno prepoznata u gotovo svim nacionalističkim pokretima pa je pitanje jezika postalo nezaobilazni deo političkih agendi u kreiranju etničkih granica, bez obzira da li se radi o razvijenim demokratskim društvima, ili onim koja žele to da postanu. Primera za to ima dovoljno jer, za razliku od religije jezik ne može biti odvojen od savremene sekularne države. Naprotiv, jezik najčešće predstavlja osnovu nacionalnog identiteta, bez obzira na primenjeni koncept, *maternjeg* ili *upotrebnog* (govornog, konverzijskog, saobraćajnog) jezika. U tom smislu jezička pripadnost se može smatrati postojanom etničkom determinantom koja je svoj prvi statistički odraz dobila u popisu stanovništva Belgije 1846, a tokom pedesetih godina XIX veka i u popisima Pruske i Švajcarske. Na međunarodnom kongresu statističara u Briselu 1853. prvi put je bilo pokrenuto pitanje obeležja »govornog jezika« (*langue parlée*), ali se o njemu više raspravljalo na sledećem kongresu u Beču 1857, pre svega kroz debatu o novom značenju pojma *nacionalne pripadnosti* u kontekstu tadašnjih procesa stvaranja evropskih nacionalnih država i identiteta (Arel, 2002). Stavovi statističara o kategorizaciji i definiciji jezika u popisima stanovništva nedvosmisleno su oslikavali geopolitičke odnose u tadašnjoj Evropi, ali i diferencijalne pristupe shvatanju nacionalne pripadnosti. Iako u to vreme nije postojala kategorija nacionalne ili etničke manjine, bilo je jasno da numerički kriterijum, izražen brojem lica koja deklariraju pojedine jezike u popisu stanovništva, može imati važnu ulogu u ostvarivanju prava u raznim sferama društvenog života.

Prolazeći kroz različite evolutivne faze, debate o teorijskim shvatanjima etničkog identiteta nisu zaobilazile popisnu statistiku, čak i kada su bile na dijametralno suprotnim pozicijama. S tim u vezi, na kongresu statističara u Londonu 1860. ukrstila su se dva koncepta nacije, *građanski* koji je donela Francuska revolucija, i *etnokulturološki* koji je bio dominantan u Nemačkoj. Prvi je podrazumevao zajednički jezik kao faktor nacionalne (građanske) konsolidacije društva u prirodno definisanim granicama, dok je drugi bio zasnovan na etnografskom konceptu integrisane kulturološke zajednice kao „vlasnika“ nacionalnog identiteta koji nastaje u složenoj interakciji upotrebnog jezika, običaja i mentaliteta. Na VIII međunarodnom kongresu statističara u Petrogradu 1872. otvorena je debata oko definisanja pitanja jezičke

pripadnosti u popisima. Do tada su se prikupljale informacije uglavnom prema konceptu upotrebnog - konverzijskog jezika (*umgangssprache*) koji se koristio pri spoljašnjoj komunikaciji u svakodnevnom životu. Ruski statističari Semenov i Makšejev su u smislu nemačkog koncepta etnokulturološke nacije predložili da se u popis stanovništva uvede pitanje o maternjem jeziku kao centralnoj determinanti etničke pripadnosti, i definisali ga kao *jezik koji lice najbolje poznaje od detinjstva, na kome razmišlja i na kome se izražava*¹ (Labbé, 1997, 131–133). Ovaj pristup je potisnuo u drugi plan direktno pitanje o etnonacionalnoj pripadnosti za koje su statističari smatrali da unosi nepotrebnu zabunu u stanovništvu jer je pod uticajem subjektivnog kriterijuma pri ispoljavanju nacionalnog identiteta. Nakon ove konferencije koncept maternjeg jezika je postao sastavni deo redovne popisne evidencije, pre svega u državama koje su temeljile svoje vrednosti na stacionim etnokulturnim elementima kroz viziju primordijalnog kulturološkog koncepta etničkog identiteta koji je, između ostalog, naglašavao i značaj zajedničkog jezika kao gradivnog elementa za nastanak i pripadnost jednoj etničkoj grupi, čak i u slučaju izostanka zajedničkih predaka (Yang, 2000, 43). Nakon konferencije u Petrogradu pitanje o maternjem jeziku je postavljano u popisima stanovništva Mađarske i Pruske² 1880, Srbije 1890, Rusije 1897. godine.

Suprotno državama istočne i centralne Evrope, u Francuskoj je već tokom prve polovine XIX veka postojao koncept građanske pripadnosti, dok je lista nacionalnosti predstavljala kombinaciju pravnog i političkog koncepta. Iako ima najdužu tradiciju popisa u Evropi, zvanična statistika u Francuskoj je uporno odbijala etničku kategorizaciju izostavljanjem pitanja o etničkim obeležjima verispovesti, maternjeg jezika i nacionalne pripadnosti u etničkom smislu. Iako je saglasno sa proklamovanim principom slobode izjašnjavanja, izostanak prikupljanja podataka o etničkim obeležjima više govori o prioritetu sprovođenja politike integracije imigranata u odnosu na formalno etnostatističko prebrojavanje. Umesto pitanja o etničkoj pripadnosti za razlikovanje stranaca od Francuza, kao varijabla se koristi zemlja rođenja što kreira takav model integracije koji podrazumeva postepeni gubitak kulturnog i jezičkog identiteta imigranta na putu ka sticanju francuskog državljanstva (Chopin, Farkas & Germanie, 2014; Simon, Piche & Gagnon, 2015; Knežević & Radić, 2016).

Etnostatističke kategorizacije su se intenzivno menjale razvijajući nove modalitete u skladu sa aktuelnim političkim i opštim društvenim okolnostima, pri čemu je

1 Preporuke petrogradske konferencije ostavile su mogućnost da se maternji jezik, odnosno jezik na kome lice razmišlja (*denksprache*), može promeniti tokom života pojedinca. Ova mogućnost je postojala i ranije, tokom parcijalnih popisa gradskog stanovništva u Rusiji 60-ih godina XIX veka, a kasnije je prihvaćena i u popisima, Mađarske, Švajcarske i Finske.

2 Iako je Austro-ugarska monarhija bila jedinstvena država, Mađarska je imala određeni stepen unutrašnje autonomije koja je podrazumevala i samostalno sprovođenje popisa stanovništva. To je rezultiralo primenom potpuno suprotnog koncepta jezičke pripadnosti u odnosu na Austriju koja je insistirala na pitanju upotrebnog jezika. Slično je bilo i sa Pruskom koja je od 1870. godine u sastavu carske Nemačke, a koja je takođe imala odvojeno pitanje o maternjem jeziku, pre svega zbog značajnog udela stanovništva poljskog govornog jezika (Arel, 2002, 95).

maternji jezik postao nedvosmislena determinanta etnonacionalnog identiteta. Ovo je posebno vidljivo na nekoliko primera. Česi u austrijskom delu Austro-ugarske monarhije su se oštro protivili konceptu upotrebnog jezika jer su morali da govore nemačkim jezikom tokom obavljanja svojih poslova, dok su maternji jezik koristili u krugu porodice. Iz ugla ondašnjeg nacionalnog pokreta Čeha, Austrija je sistemski i ciljano uvećavala broj stanovnika nemačkog jezika na račun češkog, i jezika ostalih manjina (Kertzer & Arel, 2002, 26). Ipak mnogi Česi (posebno u Pragu) su svoju decu slali u škole na nemačkom jeziku zbog izvesnijih karijernih mogućnosti. Sa druge strane, Sudetski Nemci su težili monolingvizmu, iako je usled intenzivne industrijalizacije područje na kome su živeli imalo jaku imigracionu snagu za češke radnike. Sukob dva koncepta jezičke pripadnosti, kao i strah Čeha od jezičke asimilacije je dobio epilog u prvom popisu stanovništva samostalne Čehoslovačke 1921. u kome je postavljeno pitanje o »nacionalnoj pripadnosti (maternjem jeziku)«.

Metodološka uputstva za popis stanovništva Mađarske 1890. definisala su maternji jezik kao »jezik koji osoba prepoznaje kao svoj, i koji rado govori«, a uputstvima iz 1910. godine je predviđena mogućnost da se »maternji jezik deteta može razlikovati od jezika majke« (Arel, 2002, 99–100). Ovo rešenje nedvosmisleno upućuje na tendenciju povećanja udela Mađara u etnički mešovitim područjima, kao i etnička klasifikacija prema kojoj »[...] mađarska statistika pogrešno izdvaja sve Bosance, Bunjevce, Dalmatince, Ilire, Krašovane i Šokce iz srpske i hrvatske jezične grupe i beleži ih odvojeno u zasebnu, opštu rubriku, drugi jezici« (Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, 1924, 6).

U popisu stanovništva Rumunije iz 1927. umesto pitanja o maternjem jeziku, postavljeno je pitanje o »nacionalnosti pri rođenju«. Iako su Rumuni u Transilvaniji (koja je bila u sastavu Austro-ugarske do Trijanonskog sporazuma) evidentirani u mađarskim popisima prema maternjem jeziku, u stvarnosti se pokazalo da je »mađarska jezička asimilacija bila mnogo više prisutnija kod Nemaca, Jevreja i Slovaka nego kod Rumuna« (Arel, 2002, 102).

U statistici Ruske Federacije i bivšeg SSSR-a centralna etnostatistička obeležja su nacionalna pripadnost i maternji jezik. Pitanje o maternjem jeziku je bilo prisutno u gotovo svim savremenim popisima od 1897, dok se od 1970. godine postavlja i pitanje o »vladanju jezikom drugih naroda SSSR-a« (pri čemu je ispitanik u

odgovru mogao navesti samo jedan od jezika), dok je 2010. godine pitanje modifikovano u »vladanje drugim jezicima« (Knežević, 2017, 441).³

U smislu etnolingvističkog determinizma u popisima SAD se nalazila i kategorija »Spanish speaking residents« (Goldscheider, 2002, 72–73), ali ne kao odrednica jezičke pripadnosti, već kao jedan od modaliteta u evoluciji etničke kategorizacije stanovništva.

Maternji jezik (uz pitanja o zemlji rođenja, konfesionalnoj pripadnosti i poreklu) čini osnovu za određivanje etničkog identiteta stanovništva Kanade, a postavlja se i u vitalno-statističkim obrascima rođenih u Kvebeku.

Problem jezičke pripadnosti u Belgiji ima osnovu u dominaciji francuskog jezika, posebno od druge polovine XIX veka. Međutim, za razliku od naroda koji su bili u sastavu Austro-ugarske monarhije, flamanska buržoazija je masovno prihvatila francuski jezik ne samo kao konverzacijski, već i kao privatni, čak i u istorijski flamanskim oblastima na severu, dok se na jugu Belgije govori valonskim dijalektom francuskog jezika. Od popisa iz 1866. u Belgiji se prikupljaju podaci o znanju francuskog, flamanskog i nemačkog jezika (iako je udeo stanovništva nemačkog jezika tada iznosio svega oko 1%). Rezultati koji su izražavani kroz udele monolingvalnog i bilingvalnog stanovništva pokazuju da se bilingvalno stanovništvo nalazi uglavnom u flamanskom delu Belgije, što se tumači francuskom ekspanzijom u Flandriji. Pod pritiskom flamanskih nacionalista 1910. godine je u popis uvršteno pitanje o »najčešće upotrebljavanom jeziku« koje je bilo usmereno na bilingvalno stanovništvo. Međutim, direktno pitanje o maternjem jeziku nikada nije postavljano, pre svega zbog flamanskog bilingvalnog stanovništva u Briselu, koji je i danas jedino službeno bilingvalno područje u Belgiji, dok su Flandrija i Valonija (izvan Brisela) sporazumom iz 1932. godine definisane kao unilingvalne oblasti (Arel, 2002, 105–106).

Izdvajajući tipove država prema prikupljanju statističkih podataka o etničkim obeležjima, Simon (2007) je označio države u kojima se prikupljaju podaci o nacionalnoj (etničkoj) pripadnosti i jeziku (bez obzira na to da li je maternji ili upotrebn) kao države mozaici. Sumirajući rezultate istraživanja etnostatističke evidencije kroz popise i registre stanovništva oko 2000. godine u Evropi, na uzorku od 41 države, Simon (2012) navodi da su se, samostalno ili u kombinaciji sa drugim etničkim obeležjima, u 22 države prikupljali podaci o nacionalnoj pripadnosti, a u 26 država⁴ podaci o jezičkoj pripadnosti, najčešće prema konceptu maternjeg jezika.

3 Za vreme SSSR-a pitanje nacionalne pripadnosti je potiskivano socijalističkim konceptom jednakosti svih naroda, odnosno novogocijalističkog čoveka koji je nadrastao etničke kategorizacije. Iza ovoga je, slično kao i u Jugoslaviji, stajao pokušaj da se prikriju nerešeni nacionalni problemi, pre svega sa Ukrajinčima i narodima današnjih pribaltičkih država Estonije, Letonije i Litvanije. Kategorizacija jezika je predstavljala drugu dimenziju problema jer je u istočnim oblastima SSSR-a živio veliki broj etničkih grupa čiji jezici nisu bili standardizovani, pa nisu ni uvedeni statističke nomenklature.

4 Austrija, Azerbejdžan, Bugarska, Jermenija, Kipar, Češka, Danska, Estonija, Gruzija, Hrvatska, Mađarska, Island, Irska, Letonija, Lihtenštajn, Litvanija, Makedonija, Malta, Moldavija, Poljska, Rumunija, Ruska Federacija, Srbija i Crna Gora (odvojeno), Slovačka i Slovenija.

Iz navedenih primera može se zaključiti da u dosadašnjoj statističkoj praksi postoji najmanje tri koncepta jezičke pripadnosti u popisima stanovništva. Prvi se odnosi na jezik kojim lice govori od najranijeg detinjstva, drugi na jezik koji najčešće upotrebljava, i treći na poznavanje službenog jezika. Odgovori ne moraju biti isključivi jer postoje situacije u kojima je jedan jezik isti prema sva tri koncepta, odnosno da lice poznaje tri različita jezika što je najčešće slučaj kod zaposlenog imigrantskog stanovništva u SAD, Kanadi ili zapadnoj Evropi.

Međunarodne preporuke za sprovođenje popisa stanovništva ne nameću državama definicije etničkih obeležja i kriterijume za etničku identifikaciju. Državljanstvo i država rođenja preporučeni su kao ključna obeležja, a etnička nacionalnost, veroispovest i jezik spadaju tzv. *dopunska obeležja*. Preporuke takođe naglašavaju subjektivnu dimenziju etnokulturnih obeležja kroz slobodnu izjavu ispitanika, ali i političku senzibilitnost manjinskih grupa na nacionalnu i konfesionalnu diskriminaciju.

Preporuke za sprovođenje popisa stanovništva 2020, u zavisnosti od toga da li se radi o istorijski višejezičkim, ili imigrantskim područjima, navode četiri koncepta jezičke pripadnosti: *maternji jezik*, *govorni jezik* (onaj koji najbolje poznaje, tj. govori), *upotrebn* (najčešće korišćeni jezik u kući ili na poslu), i *vladanje jezikom kojim lice zna da govori i piše* (UNECE/EUROSTAT, 2015, 152). U smislu prikupljanja podataka kod prva dva koncepta se uglavnom evidentira jedan jezik, dok se prema trećem i četvrtom konceptu mogu prikupljati podaci o više jezika. Jedna od ključnih preporuka je da se kombinovanjem ponuđenih koncepata u popisu postavi više pitanja o jezičkoj pripadnosti čiji odgovori bi bliže objasnili asimilacione, inkluzivne ili integracione procese.

OBELEŽJE MATERNJEG JEZIKA U POPISIMA STANOVNIŠTVA SRBIJE

Popisna statistika u Srbiji ima dugu tradiciju, a u periodu od 1834–1910. u Kneževini i Kraljevini Srbiji je sprovedeno ukupno 16 popisa stanovništva. Usled metodoloških razlika, nejednakih vremenskih intervala popisivanja i dinamičnih društvenih okolnosti, dobijeni podaci se odlikuju različitim stepenom pouzdanosti i uporedivosti, što znatno otežava demografska prouča-

vanja u ovom razdoblju (Radovanović, 2005, 38). Do polovine XIX veka prioriteta u prikupljanju podataka o stanovništvu su bili fiskalne prirode, dok su se podaci o etničkim obeležjima pojavljivali samo sporadično. Neposredno izvođenje nacionalne strukture Kneževine i Kraljevine Srbije nije moguće u kontinuitetu do 1910. godine jer je pitanje o nacionalnoj pripadnosti uglavnom izostavljano, dok su u rezultatima popisa narodi najčešće klasifikovani prema deklarisanom maternjem jeziku. Prve detaljnije informacije o »*narodnosnoj*« pripadnosti daju rezultati popisa iz 1850. i 1859. godine, ali samo sa razlikovanjem Srba i Vlaha, tada najbrojnije etničke manjine u Srbiji. Prema rezultatima popisa iz 1859. u Kneževini Srbiji je popisano 122.857 Vlaha (Jakšić, 1863, 91), odnosno 11.4% od ukupnog broja stanovnika, ali nije jasno da li je ova struktura izvedena na osnovu pitanja o nacionalnoj ili jezičkoj pripadnosti stanovništva.

Direktno pitanje o nacionalnoj pripadnosti prvi put je postavljeno u popisu Kneževine Srbije 1866. godine, ali nije poznato kako je bilo definisano (Radovanović, 2005). Ovaj popis se smatra prvim »modernim« popisom u Srbiji koji je organizovan i sproveden prema svim važećim međunarodnim metodološkim preporukama, ali nije sadržao pitanje o jeziku. Kategorizacija naroda je podrazumevala modalitete *Srbi*, *Vlasi*, *Cigani* i *Strana narodnost*, a rezultati su pokazali udele od 10.5% Vlaha i 2.1% Cigana u ukupnom stanovništvu tadašnje Srbije (Knežević, 2011).

Popis stanovništva Kneževine Srbije iz 1874. godine ne donosi informacije o jezičkoj pripadnosti, a od ostalih obeležja prikupljeni su i podaci o *veroispovesti*,⁵ *podanstvu (Austro-ugarskoj ili drugom)* i *državi rođenja (Austro-ugarskoj ili drugoj)*, dok su kao zasebni izraženi podaci o *Ciganima* (prema polu, braku i veroispovesti) (Jakšić, 1879, 146–153). Iako se prikupljanje podataka o etničkim obeležjima stanovništva Srbije povremeno vršilo još od prve polovine XIX veka, podaci koji su dobijeni u ukupno 10 popisa sprovedenih u Kneževini Srbiji u periodu 1833–1874. su od neprocenjivog arhivskog značaja, ali se mogu samo ograničeno koristiti u etnodemografskim istraživanjima.

Slično ostalim evropskim državama, tokom druge polovine XIX veka statistika Kraljevine Srbije⁶ je, prateći međunarodne preporuke za sprovođenje popisa, uvrstila pitanja etničke pripadnosti stanovništva u svih 6 popisa sprovedenih u periodu 1884–1910. Rezultati popisa

5 Klasifikacija stanovnika »strane vere« je podrazumevala pripadnost *katoličkoj*, *protestantskoj* i *jevrejskoj* veroispovesti, a podaci su predstavljeni i prema polu.

6 Nakon punopravnog međunarodnog priznanja Kneževine Srbije na Berlinskom kongresu 1878. godine Srbiji su pripojena 4 okruga (niški, pirotski, vranjski i toplički) što je, pored teritorijalnog, uslovalo i demografsko proširenje. Četiri godine kasnije, krunisanjem kneza Milana 1882. godine Srbija je postala Kraljevina.

stanovništva 1884. godine donose detaljne informacije o *narodnosnoj pripadnosti i veroispovesti*,⁷ ali ne i o maternjem jeziku (Jakšić, 1889, 23–34).

Od 1890. godine jezička pripadnost postaje ključna determinanta etničkog identiteta, a pitanje je postavljano prema konceptu *maternjeg jezika* u svim popisima do 1910. godine. Zanimljivo je da u istom periodu više nije postavljano pitanje o narodnosnoj (nacionalnoj) pripadnosti što se podudara sa tadašnjim stavovima evropskih statističara o čemu je ranije bilo reči. Iako formalno nije bilo postavljeno pitanje, u rezultatima popisa stanovništva Kraljevine Srbije 1890. narodnosna (nacionalna) struktura je izvedena na posredan način, iz podataka o maternjem jeziku (Statistika Kraljevine Srbije, 1892).

Ostali popisi stanovništva Kraljevine Srbije (do 1910. godine) nisu se razlikovali u pogledu pitanja o etničkim obeležjima (Grupa autora, 1953, 15), osim što je u popis 1900. godine uvedena i kategorija bilingvalnog stanovništva (srpsko-rumunskog jezika). Prema metodološkim rešenjima popisa iz 1900, bilo je predviđeno da se pored stanovništva rumunskog maternjeg jezika evidentira i stanovništvo koje se *služilo rumunskim i srpskim jezikom*, što je dovelo do primetnog opadanja broja »Rumuna« (Vlaha) u odnosu na njihov broj iz popisa 1895.⁸

Rezultati popisa stanovništva Srbije koji su sprovedeni između dva svetska rata u okviru novoformirane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine Kraljevine Jugoslavije), samo delimično, i na posredan način omogućavaju izvođenje etničke strukture preko pitanja o maternjem jeziku (Knežević, 2012).

U multietničkoj i multikonfesionalnoj državnoj zajednici Kraljevini Jugoslaviji popisi stanovništva su odražavali ciljeve nacionalne politike u duhu jugoslovenstva prožetog idejom o 'tri plemena jednog naroda' (Srbi, Hrvati, Slovenci) i njihovog slivanja u jedan narod i naciju. Kao etnički heterogena državna zajednica, opterećena protivrečnostima iz prethodnih perioda političke, nacionalne i kulturne istorije i nerešenim pitanjima etničkog identiteta flotantnih etničkih grupa, u prvom

redu muslimana južnoslovenskog porekla, kao i pravoslavnih makedonskih Slovena, Kraljevina Jugoslavija se našla na razmeđu dve koncepcije nacionalne politike: istočnoevropske i srednjoevropske na jednoj strani, i zapadnoevropske, na drugoj strani. Prva je počivala na principu etničke homogenizacije i nacionalne države, a druga na principu državne nacije građana (državne nacije). Zvanična nacionalna politika Kraljevine Jugoslavije kao unitarne države je sprovedena po principu nacionalne države koji je podrazumevao izgrađivanje jugoslovenske nacije na osnovama etničke srodnosti i pripadnosti jedinstvenoj državnoj zajednici (Radovanović, 2007, 130).

U prvom jugoslovenskom popisu stanovništva 1921. kao maternji jezik mogao je da se upiše samo neki od tzv. »živućih« jezika, dok se nije smeo iskazati na primer, latinski ili jevrejski. Statistička klasifikacija jezika prema kojoj su objavljeni prethodni rezultati popisa 1921. sadržala je sledeće modalitete: *srpski ili hrvatski* (zajedno iskazani), *slovenački, drugi slavenski jezici* (zajedno iskazani), *rumunski i cincarski* (zajedno iskazani), *talijanski, nemački, mađarski, arnautski i drugi jezici* (Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca od 31. Januara 1921, 1924, 2), dok je u konačnim rezultatima iskazana klasifikacija etnolingvističkih grupa stanovništva prema maternjem jeziku.⁹ U konačnim rezultatima je izloženo prisutno stanovništvo po maternjem jeziku i veroispovesti za sve okruge po opštinama, odnosno srezovima.

Popis iz 1931. godine je imao slična metodološka rešenja za pitanje o maternjem jeziku kao i prethodni, a jezici su bili klasifikovani prema sledećim grupama: *srpski, hrvatski, slovenački, makedonski* (svi kao jedna grupa), *ostali slovenski* (kao druga grupa), *mađarski, nemački, arnautski i ostali* (svaki jezik je imao pojedinačnu kolonu).¹⁰ Metodološkim uputstvima je bilo predviđeno i prikupljanje podataka o nacionalnoj pripadnosti, i precizirano da se *svi Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i nacionalno neopredeljeni Muslimani popišu kao Jugosloveni*, ali ovi podaci nisu objavljeni (Radovanović, 2007).

7 Kategorizacija veroispovesti je u popisu 1884. godine podrazumevala pripadnost *pravoslavnoj* (98.55%), *katoličkoj* (0.43%), *protestantskoj* (0.04%), *muhamedanskoj* (0.76%) i *mojsijevoj* veroispovesti (0.22%) (Jakšić, 1889, 23), a rezultati su iskazani prema tipu naselja do administrativno-teritorijalnog nivoa okruga. Kategorizacija po narodnosti je obuhvatala modalitete prema sledećem redosledu: *Srbi, Bugari, Poljaci, Rusi, Slovaci, Slovenci, Hrvati, Česi, Arnauti, Turci, Jermeni, Grci, Cincari, Francuzi, Talijani, Rumuni, Englezi, Nemci, Mađari, Jevreji i Cigani* (Jakšić, 1889, 28).

8 Prema rezultatima popisa iz 1900. godine ukupan broj stanovnika koji su izjavili rumunski maternji jezik bio 89.873, a bilingvalnog (srpsko-rumunskog) stanovništva 32.556, što je zbirno činilo oko 5% od ukupnog stanovništva Kraljevine Srbije (Statistika Kraljevine Srbije XXIV, 1900; Knežević, 2013).

9 Prema kriterijumu deklarisanog maternjeg jezika, u konačnim rezultatima popisa 1921. godine iskazane su sledeće etnolingvističke grupe stanovništva: *Srbi ili Hrvati, Slovenci, Čehoslovaci, Rusini (Ruteni, Malorusi), Poljci, Rusi, Mađari, Nemci, Arnauti, Turci, Rumuni i Cincari, Italijani, Francuzi, Englezi, ostalo i nepoznato*.

10 Pri obradi popisnih podataka iz 1931. godine data je i tabela o stanovništvu prema maternjem jeziku i veroispovesti sa najdetaljnijom nomenklaturom maternjeg jezika: *srpsko-hrvatski, slovenački, češki, slovački, ruski, ukrajinski (rusinski), poljski, bugarski, mađarski, nemački, arnautski, turski, rumunski, italijanski, jevrejski (španjolski) i grčki* (Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948., Knjiga IX – Stanovništvo po narodnosti, 1954, 11).

Tabela 1: Statističke klasifikacije maternjeg jezika u popisima stanovništva Srbije, 1953–2011 (Popis stanovništava FNRJ, SFRJ, Republike Srbije 1953–2011, SZS, RZS, Beograd).

1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
/	/	/	/	/	/	srpski
srpsko-hrvatski	srpskohrvatski	/	/	/	/	/
/	/	srpski, srpskohrvatski	/	/	srpski, srpskohrvatski	/
/	/	/	srpski, srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski	srpski, srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski	/	/
šiptarski	šiptarski	albanski	albanski	albanski	albanski	albanski
/	/	/	/	/	bosanski	bosanski
bugarski	bugarski	bugarski	bugarski	bugarski	bugarski	bugarski
/	/	/	/	/	/	bunjevački
vlaški	vlaški	vlaški	vlaški	vlaški	vlaški	vlaški
/	/	/	/	/	/	goranski
grčki	grčki	grčki	grčki	grčki	grčki	grčki
/	/	/	danski	danski	danski	danski
/	/	/	engleski	engleski	engleski	engleski
italijanski	italijanski	italijanski	italijanski	italijanski	italijanski	italijanski
/	hebrejski (jevrejski)	jevrejski	jevrejski	jevrejski	jevrejski	jevrejski
/	/	/	/	/	/	jermenski
/	/	/	/	/	kineski	kineski
makedonski	makedonski	makedonski	makedonski	makedonski	makedonski	makedonski
mađarski	mađarski	mađarski	mađarski	mađarski	mađarski	mađarski
nemački	nemački	nemački	nemački	nemački	nemački	nemački
/	/	/	norveški	norveški	norveški	norveški
poljski	poljski	poljski	poljski	poljski	poljski	poljski
ciganski	ciganski	romski (ciganski)	romski (ciganski)	romski	romski	romski
rumunski	rumunski	rumunski	rumunski	rumunski	rumunski	rumunski
ruski	ruski	ruski	ruski	ruski	ruski	ruski
rusinski	rusinski (rurenski, ukrajinski, maloruski)	rusinski	rusinski	rusinski	rusinski	rusinski
slovački	slovački	slovački	slovački	slovački	slovački	slovački
slovenački	slovenački	slovenački	slovenački	slovenački	slovenački	slovenački
turski	turski	turski	turski	turski	turski	turski
/	/	ukrajinski	ukrajinski	ukrajinski	ukrajinski	ukrajinski
/	/	/	francuski	francuski	francuski	francuski
/	/	/	holandski	holandski	holandski	holandski
/	/	hrvatski hrvatskosrpski	/	/	hrvatski hrvatskosrpski	hrvatski
/	/	/	/	/	cincarski	cincarski
/	/	/	/	/	/	crnogorski
češki	češki	češki	češki	češki	češki	češki
/	/	/	švedski	švedski	švedski	švedski
/	/	/	/	/	/	šokački
/	/	/	/	/	/	šopski
ostali jezici	ostali jezici	ostali jezici	ostali jezici	ostali jezici	ostali jezici	ostali jezici
/	/	/	/	/	neizjašnjeni	neizjašnjeni
nepoznato	nepoznato	nepoznato	nepoznato	nepoznato	nepoznato	nepoznato

Očigledno u nameri da se stvori predstava o etničkoj monolitnosti naroda južnoslovenskog porekla, metodološkim uputstvima je bilo predviđeno da se sve ove narodnosti iskažu kao jedna-jugoslovenska, dok je za narodnosti nejužnoslovenskog porekla bilo propisano upisivanje njihove konkretne etničke pripadnosti, npr. nemačka, mađarska, turska itd. (Stanković, 1992, 160).

Podaci o etničkim obeležjima stanovništva od 1948. godine su prikupljeni pod uslovima ustavnih načela koja su garantovala potpunu slobodu izjašnjavanja svih građana prema sopstvenom izboru na osnovu individualnog odnosa prema etničkom identitetu. Ponudena metodološka rešenja su zasnovana na pitanjima »otvorenog tipa«, po principu subjektivnog kriterijuma pri deklarisanju obeležja etničkog identiteta. To znači da statistika raspolaže brojem »nacionalno deklariranih«, koji ne mora da odražava i stvarnu etničku pripadnost (Mrđen, 2002). Demografska istraživanja u ovom periodu dodatno otežavaju česte promene statističkih klasifikacija nacionalnosti kroz uvođenje novih modaliteta,¹¹ nedoumice oko definisanja naroda, nacionalnih manjina, etničkih grupa, kao i zbirno iskazivanje podataka za određene etničke zajednice (Knežević, 2017).

Pitanje o jezičkoj pripadnosti stanovništva prema konceptu maternjeg jezika bilo je, sa izuzetkom popisa iz 1948, postavljano u svim popisima posle Drugog svetskog rata. Definicija maternjeg jezika koja je korišćena u popisu 1953. podrazumevala je jezik »kojim lice u svom domaćinstvu pretežno govori i koji lice smatra svojim maternjim jezikom, dok se od 1961. godine pod maternjim jezikom podrazumevao jezik koji je neko lice naučilo da govori još u najranijem detinjstvu, odnosno jezik koji lice smatra svojim maternjim ako se u domaćinstvu govori više jezika« (Đurić et al., 2014, 149).

Od popisa do popisa dolazilo je do promena statističkih klasifikacija maternjeg jezika koje su najčešće bile usklađivane sa novim nacionalnim modalitetima kojima su proširivane postojeće statističke nomenklature nacionalnosti. Statistička klasifikacija nacionalnosti je samo u periodu 1991–2011. proširena sa ukupno 18 novih modaliteta (Knežević, 2011), ali ovo proširenje nije ispraćeno istovremenim uvođenjem pripadajućih jezika. Tako je 1991. godine, i pored uvođenja 9 novih nacionalnih modaliteta, statistička klasifikacija jezika ostala ista kao i u popisu 1981. U popis 2002. su uvedeni modaliteti *bosanskog*, *cincarskog* i *kineskog* jezika, a 2011. godine još šest modaliteta: *bunjevački*, *jermenski*, *goranski*, *šokački*, *crnogorski* i *šopski* jezik (Tabela 1.). Zanimljivo je i da je *srpski jezik* kao samostalna kategorija (bez alternativnih dodataka) uveden ponovo u sta-

tističku nomenklaturu jezika tek u popis 2011. godine, odnosno nakon 101 godine.

METODOLOŠKE NAPOMENE

Uobičajeni metodološki pristup u demografskim istraživanjima podrazumeva ukrštanje odgovora o nacionalnoj pripadnosti i maternjem jeziku. Primetno je da podaci o maternjem jeziku pokazuju određenu varijabilnost koja je u korelaciji sa promenama statističkih nomenklatura jezika i varijacijama stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti.

Za komparativne prikaze međupopisne dinamike stanovništva prema nacionalnosti i maternjem jeziku popisni podaci omogućavaju upotrebu dva pristupa.

Prvi podrazumeva uporednu analizu između ukupnog broja stanovnika određenog maternjeg jezika i ukupnog broja stanovnika određene nacionalne pripadnosti. Merenje dispariteta je predstavljeno brojem stanovnika određenog maternjeg jezika na 100 stanovnika pripadajuće etnonacionalne grupe u jednoj popisnoj godini.

Drugi pristup je zasnovan na tehnici ukrštanja etnostatističkih podataka u cilju analize *diverzifikacije deklarisanog maternjeg jezika u okviru iste nacionalne grupe*.

- Prostorni obuhvat kvantitativnih istraživanja je definisan teritorijom Republike Srbije: Vremenski okvir predstavlja period od 1953–2011, a glavni izvori podataka koji su korišćeni u radu su popisi stanovništva, čija interpretacija zahteva nekoliko važnih napomena.
- Podaci od 1991. godine ne uključuju teritoriju AP Kosovo i Metohija, jer je albansko stanovništvo iz političkih razloga masovno bojkotovalo popis 1991, a iz poznatih razloga kasniji popisi nisu ni sprovedeni;
- Za 1991. i 2011. godinu podaci o broju stanovnika u tri opštine u južnoj Srbiji (Preševo, Bujanovac i Medveđa) nisu potpuni zbog bojkota popisa albanskog stanovništva;
- Za etnonacionalne modalitete Muslimani, Jugosloveni, Egipćani, Banjaši, Torlaci i Aškalje ne postoje klasifikovani jezici pa nisu izvedeni indikatori;
- Do popisa 1971, deklarirani Ukrajinci i Rusini su iskazivani zbirno, iako je rusinski jezik bio iskazivan u rezultatima iz 1953. i 1961. godine;
- U statističku nomenklaturu nacionalnosti 1991. godine uvedeni su modaliteti Bunjevci i Šokci koji su do tada iskazivani zbirno sa Hrvatima, dok su bunjevački i šokački jezik uvedeni u statističku nomenklaturu jezika za popis 2011;

11 U periodu od 1948–2011. statistička klasifikacija stanovništva Srbije prema nacionalnosti je menjana u svim međupopisnim periodima, bilo da se radi o uvođenju novih, ili preimenovanju postojećih modaliteta, tako da je sa 23 modaliteta iz 1948. godine, proširena na 46 nacionalnih modaliteta 2011. godine.

- Za 1971. i 2002. godinu podaci se odnose na lica koja su izjavila da im je maternji jezik *srpski, srpskohrvatski, i hrvatski, hrvatskosrpski*. U popisu 1953. modalitet je glasio *srpsko-hrvatski*, a 1981. i 1991. godine postojala je jedinstvena šifra za *srpski, srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski*, pa nije bilo moguće razdvajanje stanovništva srpskog i hrvatskog maternjeg jezika. Samostalni modaliteti *srpskog i hrvatskog jezika* su uvedeni u popis 2011;
- Prikazani podaci o jevrejskom jeziku se odnose na ukupan broj lica koja su izjavila da im je maternji jezik jevrejski, hebrejski, jidiš ili ladino.

REZULTATI I DISKUSIJA

Tabelarni i grafički uporedni prikazi dinamike broja stanovnika Srbije prema deklarisanom nacionalnosti i maternjem jeziku u periodu 1953–2011. pokazuju različite nivoe dispariteta prema navedenim obeležjima (Tabela 2.; Grafikon 1.).

Posmatrajući numeričke odnose broja nacionalno deklarisanog stanovništva i broja stanovnika koji su u popisima 1953–2011. izjavili pripadajući maternji jezik, moguće je izdvojiti tri modela podudarnosti (Grafikon 1).

Prvi model predstavljaju kontingenti stanovništva kod kojih su nacionalna i jezička deklaracija usaglašeni uz neznatna odstupanja. U ovu grupu spadaju Albanci, Bugari, Slovaci, Mađari, Nemci i Rumuni (čiji je broj u svim popisima bio neznatno manji od broja stanovnika koji su deklarirali rumunski maternji jezik). U smislu asimilacije, akulturacije i ostalih socio-kulturoloških procesa popisni podaci o navedenim grupama navode na zaključak o očuvanim jezičkim identitetima, bez obzira na intenzitet, smer i uzroke demografskih procesa.

Drugi model numeričkih odnosa nacionalne i jezičke pripadnosti stanovništva Srbije karakteriše umerena korelacija koju karakteriše manji broj stanovnika pripadajućih jezika u odnosu na broj nacionalno deklariranih, u sličnim proporcijama, i u gotovo svim popisima. Bez obzira na intenzitet i smer populacione dinamike navedeni trendovi su izraženi kod Slovenaca, Čeha, Rusa i Makedonaca u Srbiji.

Treći, i najzanimljiviji model je predstavljen flotantnim, statistički varijabilnim etničkim grupama. Najveća odstupanja su zabeležena kod Vlaha i Roma, a bilo ih je i kod Turaka u prvim posleratnim popisima, dok se nagli porast broja stanovnika grčkog maternjeg jezika u popisu 1991. godine ne može tumačiti utemeljenim etnodemografskim pristupima.

Kada govorimo o oscilacijama broja deklariranih Turaka u popisima 1953. i 1961. godine neophodno je pomenuti Ugovore iz Ankare 1953. i Bleda 1954. godine o preseljavanju stanovništva između FNR Jugoslavije, Grčke i Turske, prema kojima je turska ambasada u Beogradu izdavala dozvole o turskoj nacionalnoj pripadnosti samo na osnovu poznavanja desetak turskih reči, otpusta iz državljanstva Jugoslavije, zahteva za spajanjem porodica (u najširem smislu) i pripadnosti islamskoj veroispovesti (Pavlović, 2015, 588). Indeks rasta deklariranih Turaka u Srbiji u međupopisnom periodu 1948–1953. koji je iznosio 2849 (Knežević, 2017, 449) ukazuje na masovnu etničku mimikriju u kojoj je, osim etničkih Turaka, svoju šansu za iseljenje iz Jugoslavije pokušao da iskoristi i određeni broj pripadnika drugih etničkih grupa što se odrazilo na nagli porast broja deklariranih Turaka u popisu 1953.¹² U teorijskim okvirima etniciteta ova pojava nije nepoznata jer određene grupe mogu etnički identitet tretirati kao instrument za ostvarivanje određenih beneficija, posebno kada se transformišu u interesne grupe koje se često preklapaju sa društvenim klasama kroz pojmove *ethclass* ili *nation-class* (Gellner, 1983). Razvijajući mogućnost primene teorije racionalnog izbora na izučavanje rasnih i etničkih odnosa Banton (1983) je, između ostalog, naglasio i da za stvaranje grupa i kategorija pojedinci koriste svoje kulturne i rasne razlike pribegavajući procesima uključivanja i isključivanja, kao i da se »izbor« etničkog identiteta ne mora uvek dovoditi u vezu samo sa materijalnim beneficijama, već može odražavati i psihološku satisfakciju, emotivno zadovoljstvo ili socijalnu privrženost. Ovaj teorijski koncept nudi pragmatično objašnjenje etnostatističke varijabilnosti određenih grupa kroz potiskivanje uticaja primarnih etničkih obeležja i naglašavanje slobodnog izbora sopstvenog etničkog identiteta (Knežević & Radić, 2016, 64).

Poređenja obeležja nacionalne i jezičke pripadnosti stanovništva Srbije pokazuju najizraženije disparitete kod Vlaha i Roma, čiju populacionu dinamiku karakteriše odsustvo demografske pravilnosti, kao i oscilacije koje onemogućavaju projekcije ili rekonstrukcije demografskih trendova. Učestala numerička odstupanja između nacionalne i jezičke pripadnosti ovih grupa su u direktnoj vezi sa primenjenim metodološkim rešenjima popisne statistike koja omogućavaju promene stava o nacionalnoj pripadnosti, pa interpretacije trendova populacione dinamike ovih grupa najčešće izlaze iz demografskih okvira. Uzroci flotantnosti romskog i vlaškog stanovništva u Srbiji proizilaze iz specifičnih socio-kulturnih matrica romskog i vlaškog stanovništva koje su rezultat kompleksnog istorijsko-demografskog razvitka i

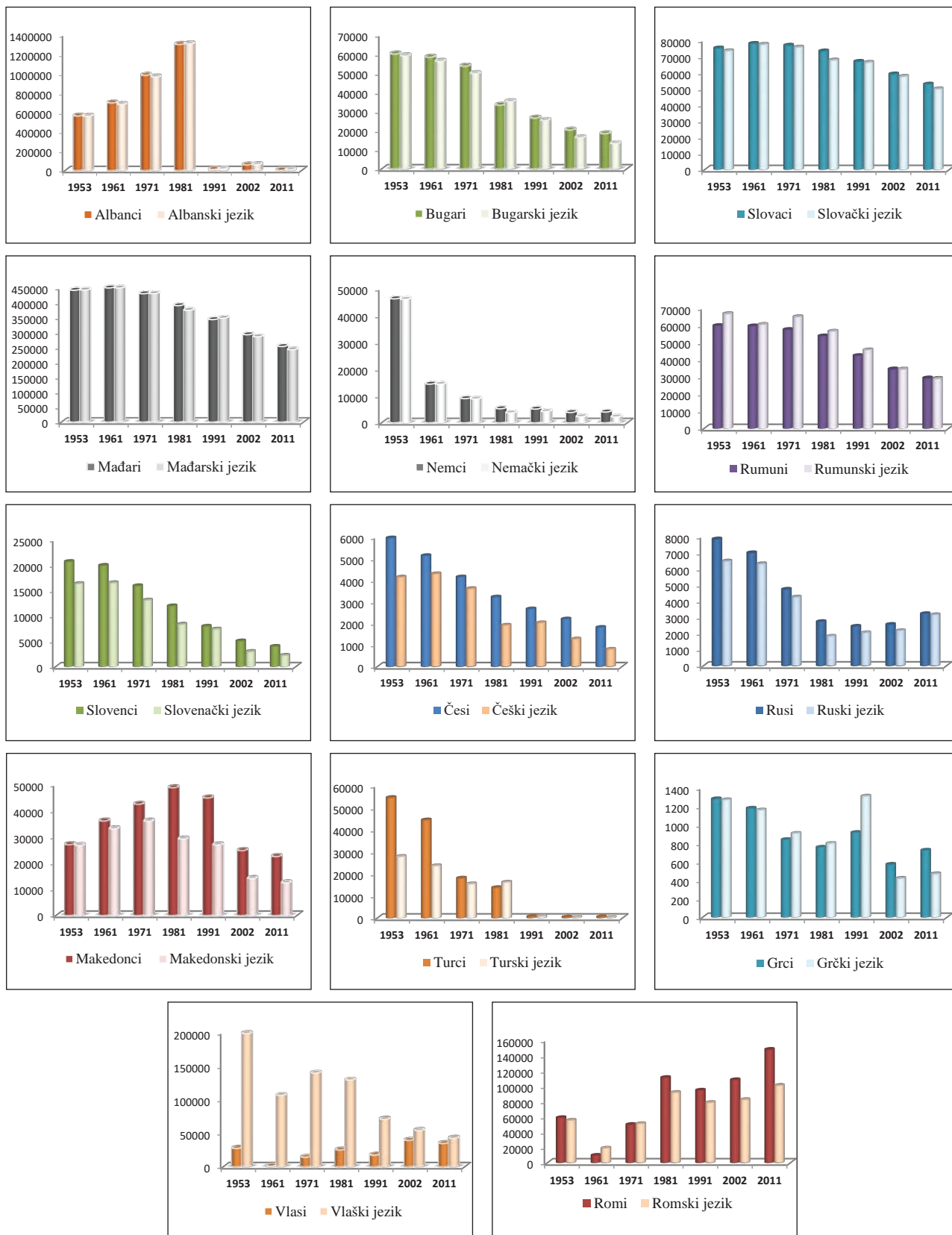
12 Iz više razloga je vrlo teško empirijski utvrditi, i na bilo koji način kvantifikovati etničke transfere ka turskoj nacionalnoj pripadnosti u popisu 1953. godine. Osnovni problem je u vezi sa niskim udelom deklariranih Turaka u ukupnom stanovništvu, u odnosu na brojnost i udele pripadnika etničkih grupa iz kojih bi, u hipotetičkom smislu, ovaj transfer bio očekivan. Na primer, tadašnji demografski trendovi kod današnjih etnonacionalnih modaliteta znatno brojnijih Albanaca i Bošnjaka bili su izrazito ekspanzivni, dok su izvedeni trendovi kod Roma potpuno irelevantni zbog izrazite flotantnosti koja, osim statističkog egzibicionizma, ne ostavlja nikakvu mogućnost realističnih demografskih projekcija ili rekonstrukcija (Knežević, 2010; 2011; 2017; Radovanović & Knežević, 2014). Zato etnički transfer ka turskoj nacionalnoj pripadnosti u popisu 1953. treba posmatrati kao jednokratnu pojavu u kontekstu već razrađenog teorijskog koncepta instrumentalizacije etničkog identiteta.

Tabela 2: Stanovništvo Srbije prema nacionalnosti i maternjem jeziku, 1953-2011 (Popisi stanovništava FNRJ, SFRJ, Republike Srbije 1953-2011, SZS, RZS, Beograd).

	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Republika Srbija	6.979.154	7.642.102	8.446.591	9.313.676	7.822.795	7.498.001	7.186.862
Albanci	565.513	699.772	984.761	1.303.032	15.406	61.647	5809
Albanski	561.976	684.166	967.416	1.309.197	19.004	63.835	10.040
Bošnjaci	/	/	/	/	/	136.087	145.278
Bosanski	/	/	/	/	/	134.749	138.871
Bugari	60.146	58.494	53.800	33.455	26.698	20.497	18.543
Bugarski	59.166	56.325	49.942	35.269	25.408	16.459	13.337
Bunjevci	/	/	/	/	21.434	20.012	16.706
Bunjevački	/	/	/	/	/	/	6835
Cincari	/	/	/	/	/	293	243
Cincarski	/	/	/	/	/	114	91
Crnogorci	/	/	/	/	/	/	38.527
Crnogorski	/	/	/	/	/	/	2519
Česi	5948	5133	4149	3225	2675	2211	1824
Češki	4140	4295	3612	1923	2036	1287	810
Goranci	/	/	/	/	/	/	7767
Goranski	/	/	/	/	/	/	1636
Grci	1279	1178	840	757	916	572	725
Grčki	1268	1158	906	798	1307	421	470
Jevreji	/	1250	1128	683	1107	1158	787
Jevrejski	/	115	161	39	520	18	28
Jermeni	/	/	/	/	/	/	222
Jermenski	/	/	/	/	/	/	156
Mađari	441.907	449.587	430.314	390.468	343.800	293.299	253.899
Mađarski	442.423	449.432	430.621	374.639	348.320	286.508	243.146
Makedonci	27.277	36.288	42.675	48.986	45.068	25.047	22.755
Makedonski	26.937	33.329	36.213	29.421	27.171	14.355	12.706
Nemci	46.228	14.533	9086	5302	5172	3901	4064
Nemački	46.001	14.474	8935	3717	4246	2279	2190
Romi	58.800	9826	49.894	110.959	94.492	108.103	147.604
Romski	55.324	19.071	50.916	91.443	78.406	82.242	100.668
Rumuni	59.705	59.505	57.419	53.693	42.316	34.576	29.332
Rumunski	66.594	60.372	64.832	56.393	45.565	34.515	29.075
Rusi	7829	6984	4746	2761	2473	2588	3247
Ruski	6471	6308	4266	1851	2072	2199	3179
Rusini	/	/	20.608	19.757	18.052	15.905	14.246
Rusinski	22.111	23.944	19.209	16.215	16.095	13.458	11.340
Slovaci	75.027	77.837	76.733	73.207	66.772	59.021	52.750
Slovački	73.293	77.249	75.511	67.563	66.144	57.498	49.796
Slovenci	20.717	19.957	15.957	12.006	8001	5104	4033
Slovenački	16.389	16.551	13.135	8396	7443	3024	2269
Srbi	5.152.939	5.704.686	6.016.811	6.182.159	6.252.405	6.212.838	5.988.150
Srpski	/	/	6.412.559	/	/	6.620.699	6.330.901
Hrvati	173.246	196.409	184.913	149.368	97.344	70.602	57.900
Hrvatski	/	/	91.500	/	/	27.588	19.223
Srpski, srpsko-hrv., hrvatsko-srp., hrvatski	5.364.717	6.056.245		7.108.148	6.847.226		/
Šokci	/	/	/	/	1738	717	607
Šokački	/	/	/	/	/	/	363
Šopi	/	/	/	/	/	/	142
Šopski	/	/	/	/	/	/	1482
Turci	54.526	44.434	18.220	13.890	765	522	647
Turski	27.984	23.796	15.606	16.351	904	432	420
Ukrajinci	/	/	5643	5520	5042	5354	4903
Ukrajinski	/	/	4415	2019	3256	2668	1909
Vlasi	28.047	1368	14.724	25.596	17.804	40.054	35.330
Vlaški	198.861	106.656	139.902	129.613	71.534	54.818	43.095
Ostali	7807	7267	6989	17.289	7166	7051	9530
Ostali jezici	36.955	3031	17.129	7274	150.619	14.958	32.098
Neizjašnjeni	/	/	4486	7834	10.718	107.732	160.346
Neizjašnjeni	/	/	/	/	/	/	46499
Nepoznati	1994	5604	30.274	43.222	47.958	75.483	81.740
Nepoznato	1936	5585	39.805	53.407	42.295	63.877	81.692

Grafiikon 1: Stanovništvo Srbije prema nacionalnosti i maternjem jeziku, 1953–2011.

Tabela 3: Broj stanovnika određenog maternjeg jezika na 100 stanovnika pripadajuće etnonacionalne grupe, 1953–2011 (Proračun na osnovu podataka iz Tabele 2).

	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Albanski	99,4	97,8	98,2	100,5	123,4	103,5	172,8
Bosanski	/	/	/	/		99,0	95,6
Bugarski	98,4	96,3	92,8	105,4	95,2	80,3	71,9
Bunjevački	/	/	/	/	/	/	40,9
Cincarski	/	/	/	/	/	38,9	37,4
Crnogorski	/	/	/	/	/	/	6,5
Češki	69,6	83,7	87,1	59,6	76,1	58,2	44,4
Grčki	99,1	98,3	107,9	105,4	142,7	73,6	64,8
Goranski	/	/	/	/	/	/	21,1
Hrvatski	/	/	49,5	/	/	39,1	33,2
Jevrejski	/	9,2	14,3	5,7	47,0	1,6	3,6
Jermenski	/	/	/	/	/	/	70,3
Mađarski	100,1	100,0	100,1	95,9	101,3	97,7	95,8
Makedonski	98,8	91,8	84,9	60,1	60,3	57,3	55,8
Nemački	99,5	99,6	98,3	70,1	82,1	58,4	53,9
Romski	94,1	194,1	102,0	82,4	83,0	76,1	68,2
Rumunski	111,5	101,5	112,9	105,0	107,7	99,8	99,1
Ruski	82,7	90,3	89,9	67,0	83,8	85,0	97,9
Rusinski	/	/	93,2	82,1	89,2	84,6	79,6
Slovački	97,7	99,2	98,4	92,3	99,1	97,4	94,4
Slovenački	79,1	82,9	82,3	69,9	93,0	59,2	56,3
Srpski	/	/	106,6	/	/	106,6	105,7
Šokački	/	/	/	/	/	/	59,8
Šopski	/	/	/	/	/	/	1043,7
Ukrajinski	/	/	78,2	36,6	64,6	49,8	38,9
Vlaški	709,0	7.796,5	950,2	506,4	401,8	136,9	122,0

šireg društvenog konteksta u kome se on odvijao (Kahl, 2004). Varijabilnost ovih grupa u etnostatističkoj evidenciji stanovništva Srbije posle Drugog svetskog rata nikada nije predstavljala *ad hoc* pojavu, već konstantno pravilo etničke mimikrije pri ispoljavanju sopstvenog etničkog identiteta (Knežević, 2017).

Zanimljiva je razlika u trendovima broja deklariranih Vlaha i stanovništva vlaščkog maternjeg jezika. Sa jedne strane, dinamika broja nacionalno deklariranih Vlaha pokazuje vrlo visok stepen varijabilnosti u svim međupopisnim periodima. Suprotno tome, kretanje broja stanovnika vlaščkog maternjeg jezika, sa izuzetkom 1961. godine, pokazuje intenzivan, ali linearan trend opadanja broja stanovnika vlaščkog maternjeg jezika što omogućava interpretacije zasnovane na raznim činjenicama, od kojih posebno mesto zauzimaju izraženi migracioni tokovi stanovništva istočne Srbije (gde je skoncentrisano preko 99% Vlaha u Srbiji) od kraja 60-tih godina, ali i višedecenijski nepovoljni trendovi fertiliteta. To znači da visoka odstupanja kod Vlaha nisu rezultat jezičke, već varijabilne nacionalne deklaracije.

Nešto drugačiju sliku daje pristup koji se zasniva na analizi podataka nacionalno deklariranog stanovništva prema maternjem jeziku. Prema podacima popisa iz 1991. i 2002, preko 90% nacionalno deklariranih Vlaha je izjavilo vlaški maternji jezik, dok su ostali izjavili kao maternji jezik srpski i rumunski. Međutim, 1991. godine popisano je 4 puta više stanovnika vlaščkog maternjeg jezika nego nacionalno deklariranih Vlaha, pri čemu se svega 23,1% stanovnika vlaščkog maternjeg jezika deklariralo kao Vlasi, a 75,1% kao Srbi. Već 2002. godine, 67% stanovnika vlaščkog maternjeg jezika se deklarirao kao Vlasi, a 28% kao Srbi (Knežević, 2013, 191).

Romi su jedina etnička grupa kod koje je zabeležena varijabilnost oba etnička obeležja u gotovo svim međupopisnim periodima. Siromaštvo, nepovoljna obrazovna struktura, obostrana etnička distanca i socijalna isključenost (koja se sa drugim sadržajima romskih etnokulturnih elemenata neposredno odražava na različite aspekte njihovog života) su samo neki od razloga učestale labilnosti Roma pri ispoljavanju svog etničkog identiteta u popisima stanovništva (Josipović & Repolusk, 2003; Radovanović & Knežević, 2014; Knežević, 2010; 2017).

Posebnu pažnju zaslužuje ocena uticaja uvođenja novih modaliteta u statističke nomenklature nacionalnosti na kategorizaciju pripadajućih jezika i analiza nacionalno deklarisanog stanovništva prema maternjem jeziku. Ekspanzija etnostatističkih kategorizacija je posebno vidljiva u periodu 1991–2011, kada je uvedeno ukupno 18 novih modaliteta (1991 – devet; 2002 – tri; 2011 – šest). Uz uvažavanje iskazanih etničkih, i svih ostalih identitetskih posebnosti pripadnika uvedenih etnonacionalnih modaliteta primetno je da su se najveći statistički disbalansi pojavili upravo kod ovih grupa (Tabela 3.).

Kako je jezik jedan od ključnih stubova u procesima etničke homogenizacije određene grupe, i posebno senzibilno identitetsko obeležje, uvođenje novih jezika u statističke nomenklature je uglavnom kasnilo za uvođenjem etnonacionalnih modaliteta (u periodu 1991-2011. uvedeno je 9 novih jezika). Razloge treba tražiti u sporijem procesu jezičkog raslojavanja što delimično pokazuju i popisni rezultati. Sledi nekoliko primera.

U popis 1991. godine, između ostalih uvedeni su Bunjevci i Šokci, dok su pripadajući jezici uvedeni u popis 2011. Rezultati pokazuju visoka odstupanja kod obe grupe što ostavlja prostor za različite interpretacije. Međutim, mali broj stanovnika šokačkog i bunjevačkog jezika tek neznatno može uticati na inače nizak nivo korelacije hrvatskog maternjeg jezika i deklariranih Hrvata u Srbiji (Tabela 3.), od kojih je 51,1% izjavilo srpski jezik kao maternji (Tabela 4.).

Modaliteti Egipćana koji su uvedeni od 1991. i Aškalija od 2002. godine, za koje rezultati dosadašnjih etnografskih, istorijskih i etnodemografskih istraživanja impliciraju albanizovane varijetete manjih grupa romskog stanovništva, nemaju pripadajuće jezike. U popisu 2011. godine najveći broj Aškalija (69%) i Egipćana (85%) je deklarirao albanski jezik kao maternji, a romski jezik svega 20,3% Aškalija i 10,3% Egipćana (Đurić et al., 2014, 161).

Pripadajuće jezike takođe nemaju ni novouvedeni malobrojni etnonacionalni modaliteti Torlaci¹³ i Banjaši¹⁴ koji su uvedeni u popis 2011.

Za Cincare koji su uvedeni od popisa 2002, i Šope od 2011. godine postoje pripadajući jezici, ali sa velikim odstupanjima u odnosu na broj nacionalno deklariranih Cincara i Šopa. Prema rezultatima popisa iz 2011. godine, šopski maternji jezik je deklarirao deset puta veći broj stanovnika od broja deklariranih Šopa.

Goranci i Bošnjaci su uvedeni u statističku nomenklaturu nacionalnosti od popisa 2002, a goranski i bosanski jezik od 2011. godine. Gorance karakteriše izrazito nizak nivo podudarnosti, dok broj deklariranih

Bošnjaka i broj stanovnika koji su izjavili bosanski maternji jezik karakteriše visoka podudarnost što govori da su Bošnjaci masovno prihvatili bosanski jezički modalitet. U statističkoj klasifikaciji je ostao i modalitet Musliman, ali za razliku od Bošnjaka, u popisu 2011. godine je 75% deklariranih Muslimana deklariralo srpski maternji jezik (Tabela 4.).

U popis 2011. godine je uveden i crnogorski jezik, ali sa izrazitim disparitetom jer je 97,5% deklariranih Crnogoraca u Srbiji deklariralo drugi jezik kao maternji (92,4% srpski).

Zanimljivi su i podaci za Jugoslovene u Srbiji od kojih je u popisu 2002. deklariralo oko 88% srpski maternji jezik, dok je 2011. godine ovaj udeo iznosio 74%, pri čemu ne treba zanemariti činjenicu da je broj deklariranih Jugoslovena u poslednjem međupopisnom periodu opao za 71% (2011. godine je popisano svega 23.303 Jugoslovena).

ZAKLJUČAK

Već od prvih međunarodnih kongresa statističara isticale su se debate o potrebi prikupljanja informacija o etničkom identitetu stanovništva. Vrlo brzo je prevladalo mišljenje da je direktno pitanje o nacionalnoj pripadnosti (u etničkom smislu) pod jakim uticajem subjektivnog shvatanja etničkog identiteta koji se često poistovećivao sa državljanstvom, odnosno građanskom pripadnošću. Zato je jezik dobio prednost u odnosu na etnonacionalnu pripadnost jer se, pored ključnog značaja za formiranje etnokulturnog i nacionalnog identiteta, pokazao i kao statistički objektivniji pokazatelj. Međutim, objektivno tumačenje statističkih specifičnosti jezičke pripadnosti stanovništva nije moguće van konteksta primenjenog koncepta, maternjeg ili upotrebnog jezika, koji je u tesnoj vezi sa stvaranjem savremenih nacionalnih država i shvatanjem nacionalnog identiteta. Koncept upotrebnog jezika su većinom prihvatale države sa izraženom imigracijom, ali i one sa istorijski nasleđenom, ili procesima redistribucije stanovništva stečenom, heterogenom etničkom strukturom. Tako je već tokom XIX veka prihvaćen koncept upotrebnog jezika u Francuskoj, austrijskom delu Austro-ugarske monarhije, Nemačkoj (bez Pruske), SAD, Ujedinjenom Kraljevstvu i Holandiji. Sa druge strane, u mađarskom delu Austro-ugarske, Kraljevini Srbiji, Pruskoj, Rumuniji i Rusiji je prihvaćen koncept maternjeg jezika, koji je posle krupnih geopolitičkih promena nakon Prvog svetskog rata prihvaćen i u novoformiranim državama, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Poljskoj, a kasnije i u drugim zemljama istočne i severne Evrope. Koncepti upotrebnog i maternjeg jezika ne moraju nužno biti

13 Torlaci su malobrojna etnička grupa timočko-lužničkog dijalekta srpskog jezika koja je nastanjena u pograničnom području istočne Srbije i severo-zapadne Bugarske.

14 Banjaši (poznati u Srbiji i kao *Rudari*, *Rumunski Cigani*, *Vlaški Cigani*, *Koritari*, *Lingurari*, *Mečkari*, *Ursari*; u Hrvatskoj i Mađarskoj kao *Bejaši*; u Rumuniji kao *Baješi*; u Bugarskoj kao *Rudari*; u Bosni i Hercegovini kao *Karavlas*) su malobrojna i prostorno disperzna etnička grupa čiji pripadnici govore raznim dijalektičkim varijetetima rumunskog jezika.

Tabela 4: Nacionalna pripadnost stanovništva Srbije prema deklarisanom maternjem jeziku u popisu 2011 (Proračun na osnovu baze podataka, Republički zavod za statistiku Srbije, 2018).

	srpski	albanski	bosanski	bugarski	bunjevački	vlaški	mađarski	makedonski	nemački	romski	rumunski	ruski	rusinski	slovački	slovenački	hrvatski	crnogorski	ostali jezici	nisu se izjasnili	nepoznato
Srbi	99,5	0	0	0	0	0,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,1	0	0
Albanci	15,9	81,3	1	/	/	0	0,1	0,2	0	0,1	/	0		0,1	0	0,1	0	0,5	0,3	0,4
Bošnjaci	6,8	0	92,7	0	/	/	0	0	0	0	/	0	0	/	0	0	0	0,2	0	0,2
Bugari	31,8	0	/	63,6	0	0	0,5	0,1	0	0	0	/	/	0	/	0	/	3,4	0,3	0,3
Bunjevci	52,1	/	/	/	35,8	/	2,3	/	0	/	0,1	/	0	0	/	1,1	/	8,0	0,5	0,1
Vlasi	17,3	/	/	0	/	81,9	/	0	/	/	0,5	/	/	/	/	0	/	0	0,1	0,2
Coranci	80,4	0,1	0,8	/	/	/	/	0,8	/	/	/	0	/	/	/	0	/	17,4	0,1	0,2
Jugosloveni	73,7	0,4	0,2	0,2	0,3	0,1	5,2	0,6	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,4	0,3	0,8	0,1	14,5	0,8	1,9
Mađari	8,5	0	/	0	0	/	90,8	0	0	0	0	0	0,1	0	0	0,1	0	0,2	0,1	0,1
Makedonci	52,7	0	/	0	/	0	0,1	46,3	/	0,1	0	/	0	0	0	0	0	0,2	0,2	0,3
Muslimani	74,7	4,6	14,7	/	/	/	0	0,1	0	1,0	0	0	0	/	/	0	0,1	3	0,4	1,2
Nemci	53	/	0	0	0,2	/	9,2	0	32,7	0,4	0,2	0,1	0	0,3	0	0,6	/	2,3	0,7	0,4
Romi	29,8	0,9	0	0,1	0	0,2	0,6	0,1	0	67	0,9	0	0	0	0	0	/	0,1	0,1	0,2
Rumuni	11,8	/	/	/	/	0,2	0,1	0	0	0,1	87,5	0		0	/	0	0	0	0,1	0,1
Rusi	31,8	0,1	/	/	/	/	0,7	0,1	0,2	/	0,2	65,7	0,2	/	0	0	0	0,8	0	0,1
Rusini	22,5	/	/	/	/	/	0,4	0	0	/	0	0,2	76,2	0,1	/	0	/	0,2	0,2	0
Slovaci	8,0	/	0	0	/	/	0,2	0	0	0	0	/	0	91,4	0	0	/	0,1	0,2	0
Slovinci	52,3	/	/	/	0	/	0,9	0,1	0,2	/	0	0	0	0,7	42,3	0,4	0	2,0	0,4	0,4
Ukrajinci	57,3	/	/	0	/	/	0,3	0	/	/	/	4,1	0,7	0,1	/	0	/	37,0	0,2	0,1
Hrvati	51,1	/	0,1	0	0,8	/	1,0	0	0,1	0	0	0	0	0,1	0	28,9	0	17,0	0,6	0,3
Crnogorci	92,4	0	0	0	/	0	0,1	0	0	/	0	0	0	0	0	0	5,9	0,8	0,3	0,3
Ostali	41,4	12,9	0,6	0,1	0	1,0	1,6	0,4	1,0	1,1	0,7	1,0	0,1	0,2	0	0,5	0,1	36,4	0,6	0,5
Neizjasnjeni	57,9	0,2	0,1	0,6	0,1	0,7	3,0	0,3	0,1	0,3	0,3	0,1	0	0,4	0,1	0,4	0	2,3	27,0	5,9
Regionalni	85,1	0,1	0,9	0	0,2	/	6,0	0	0,2	0	0,3	0	0,1	0,7	0	0,3	0	3,1	0,9	2,1
Nepoznato	16,2	0	0,1	0,1	0	0,3	0,5	0,1	0	0,1	0,1	0	0	0	0	0,1	0	0,9	0,1	81,2

isključivi. Na primer, određene jezičke razlike između normandskih i provansalskih dijalekata u Francuskoj, ili visoko i nisko-nemačkih dijalekata u Nemačkoj ne remete etničko jedinstvo Francuza i Nemaca. Sa druge strane, jezičke sličnosti između Švajcaraca i Nemaca koji govore nemački, zatim Rusa, Belorusa i Ukrajinaca, ili Srba i Hrvata čiji se periferni dijalekti manje razlikuju nego glavni dijalekti francuskog ili nemačkog jezika, nisu doveli do etničkog jedinstva (Sentić & Breznik, 1968, 144).

U gotovo svim sprovedenim popisima stanovništva Srbije, a posebno od polovine XIX veka do danas, pitanja o etničkim obeležjima imala su značajno mesto. U periodu 1834–1884. pitanje o maternjem jeziku je postavljano povremeno, a od 1890. godine u kontinuitetu.

Hronološki posmatrano, od nastanka zajedničke države Južnih Slovena do danas na popise stanovništva su direktno uticali društveno-politički tokovi, počev od ideologije integralnog jugoslovenstva koja se direktno odrazila na metodologiju prikupljanja, obrade i objavljivanja etnostatističkih podataka 1921. i 1931. godine, preko uspostavljanja tzv. „jugoslovenskog modela socijalizma“ koji je podrazumevao rešavanje otvorenog nacionalnog pitanja konstruisanjem novih etnonacionalnih modaliteta, potom atmosfere etničkog prebrojavanja i ciljanog etničkog raslojavanja uoči raspada SFR Jugoslavije, pa sve do popisa nakon demokratskih promena koji su u Srbiji bili sprovedeni u uslovima snažne dominacije koncepta tzv. »političke korektnosti« (Knežević & Radić, 2016).

Navedene periode pratile su promene statističkih nomenklatura jezika koje su bile usaglašavane sa uvođenjem novih etnonacionalnih modaliteta pa se slobodno može reći da je popisnu statistiku Srbije tokom XX i početkom XXI veka obeležio proces statističke verifikacije lingvističkog raslojavanja postojećih jezika po principu dominacije slobodnog tumačenja nacionalnog identiteta. U smislu popisne statistike to znači da su procesi nacionalne homogenizacije, koji su se tokom XIX veka temeljili na jeziku kao faktoru integra-

cije, zamenjeni savremenim procesima lingvističke (pre svega dijalektičke) homogenizacije na temelju labilnog i statistički nepouzdanog obeležja etničke nacionalnosti, što čini svojevrsan apsurd, i u teoriji, i u praksi. Iako je sa lingvističkog stanovišta svaki dijalekt potpun komunikacijski sistem koji ima sva obeležja jezika, pa u tom smislu stvarno ili potencijalno i jeste jezik (Bugarski, 1995, 157), čini se da zvanične statistike sa svojim pristupima jezičkoj kategorizaciji više prate političke agende nego naučne principe.

Međutim, ako ostavimo po strani primere novouvedenih etničkih modaliteta, rezultati kvantitativnih istraživanja navode na zaključak da je obeležje maternjeg jezika u etnostatističkoj evidenciji relativno stabilno što mu daje poziciju metodološkog korektiva, ne samo u etnodemografskim istraživanjima, već i ostalim sociometrijskim analizama. Iako se u etnodemografskim istraživanjima maternji jezik smatra objektivnijim etničkim obeležjem od nacionalne pripadnosti, ostaje otvoreno pitanje u kojoj meri se danas može smatrati pouzdanim indikatorom etničkog opredeljenja. Oscilacije koje se pojavljuju u kretanju broja stanovnika određenih etnolingvističkih modaliteta jesu blaže u odnosu na varijabilnost broja nacionalno deklarisanog stanovništva, ali ipak ukazuju na slabosti primenjenih metodoloških rešenja u popisnoj statistici. Dinamika kretanja stanovništva prema maternjem jeziku navodi na zaključak o izraženijim statističkim disbalansima kod etničkih grupa koje su uvedene u statističke nomenklature kroz ciljano etnonacionalno, a potom i etnolingvističko raslojavanje postojećih naroda i jezika. Statistički disbalansi, ne samo da znatno otežavaju demografska istraživanja prema etničkim obeležjima, već i ponovo otvaraju dilemu oko preispitivanja, ne samo metodologije, već i potrebe za prikupljanjem ove vrste podataka jer je dosadašnja praksa pokazala da deskriptivne i nekritičke interpretacije popisnih podataka mogu imati dalekosežne posledice, posebno ako se unose u integralne delove javnih politika koje definišu pravni i politički položaj manjinskih etničkih grupa.

MOTHER TONGUE AS A DETERMINANT OF ETHNIC IDENTITY IN POPULATION
CENSUSES OF SERBIA

Aleksandar KNEŽEVIĆ

University of Belgrade, Faculty of Geography, Studentski Trg 3/III, 11000 Belgrade, Republic of Serbia
e-mail: knezevic@gef.bg.ac.rs

SUMMARY

Information about linguistic affiliation was always collected according to the notion of mother tongue. Although in demography, mother tongue is seen as a more objective component of ethno-national affiliation, research results suggest significant disparities that are correlated with changes in ethno-statistical nomenclature and flouyant behaviour of particular ethnic groups. The divergence between language and nationality in Serbia's population censuses unambiguously indicate that several ethnic communities can simultaneously declare the same mother tongue, but also that members of the same ethnic group can declare different mother tongues. The oscillations that occur in changes of the size of the population of certain ethno-linguistic modalities are milder than the variability of ethno-national modalities. The most expressive statistical imbalances were recorded in ethnic groups which were introduced into statistical nomenclature due to the targeted ethno - national stratification of the existing nations. Ethnic dissolution of the existing people simultaneously caused the process of linguistic stratification, by the principle of joining »affiliated« mother tongue, most often of dialectical diversity of existing languages. Changes in the statistical nomenclature of languages that were adjusted with the initiation of new ethno-national modalities during the XX and the beginning of the XXI century serve as a statistical verification of the linguistic stratification of existing languages according to the principle of domination of the subjective understanding of the national identity. In terms of census statistics, this means that the processes of national homogenization, which were based on the language as a factor of integration during the nineteenth century, were replaced by modern processes of linguistic (primarily dialectical) homogenization based on an unstable and statistically unreliable trait of ethnicity, which makes it a peculiar absurdity, both in theory and in practice.

Keywords: census, mother tongue, statistical nomenclature, ethnicity, Serbia

IZVORI I LITERATURA

- Arel, D. (2002):** Language Categories in Censuses: Backward – or Forward – Looking? In: Kertzer, I. D. & D. Arel (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge, Cambridge University Press, 92–120.
- Banton, M. (1983):** *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bugarški, R. (1995):** *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Chopin, I., Farkas, L. & C. Germanie (2014):** *Ethnic Origin and Disability Data Collection in Europe: Measuring Inequality – Combating Discrimination*. New York, Open Society Foundations.
- Đurić, V. et al. (2014):** *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*. Beograd, Republički zavod za statistiku.
- Gellner, E. (1983):** *Nations and Nationalism*. Oxford, Basil Blackwell.
- Goldscheider, C. (2002):** Ethnic Categorization in Censuses: Comparative Observations from Israel, Canada, and the United States. In: Kertzer, I. D. & D. Arel (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge, Cambridge University Press, 71–91.
- Grupa autora (1953):** *Stanovništvo Narodne Republike Srbije od 1834–1953. serija B-sveska 1*. Beograd, Zavod za statistiku i evidenciju N.R. Srbije.
- Jakšić, V. (1863):** *Državopis Srbije-Statistique de la Serbie*, Vol 1. Beograd, Ekonomsko-statističko odeljenje ministarstva finansija Kneževine Srbije.
- Jakšić, V. (1879):** *Državopis Srbije-Statistique de la Serbie*, Vol IX. Beograd, Statističko odeljenje ministarstva finansija Kneževine Srbije.
- Jakšić, V. (1889):** *Državopis Srbije-Statistique de la Serbie*, Vol XVI. Beograd, Statističko odeljenje ministarstva narodne privrede Kraljevine Srbije.
- Josipovič, D. & P. Repolusk (2003):** *Demographic Characteristics of the Romany in Prekmurje*. *Acta Geographica Slovenica*, 43, 1, 127–149.
- Kahl, T. (2004):** Čuvanje jezika, gubljenje identiteta: Meglenski Vlasi. U: Sikimić, B. (ur.): *Skrivene manjine na Balkanu*, Pos. izd. knj. 82. Beograd, Balkanološki institut SANU, 135–146.
- Kertzer, I. D. & D. Arel (2002):** *Census, Identity Formation, and the Struggle for Political Power*. In: Kertzer, I. D. & D. Arel (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–42.
- Knežević, A. (2010):** Romi (Cigani) u Beogradu-etnodemografska proučavanja. Beograd, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet.
- Knežević, A. (2011):** Metodološki problemi etnostatističke evidencije i etnodemografskih proučavanja stanovništva Srbije. *Demografija*, 8, 129–144.
- Knežević, A. (2012):** Slovenci u Srbiji. Prilog etnodemografskom proučavanju. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 22, 1, 171–186.
- Knežević, A. (2013):** *Istorijskodemografske i etnodemografske osnove razvitka stanovništva Istočne Srbije*. Doktorska disertacija. Beograd, Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet.
- Knežević, A. & N. Radić (2016):** Kategorizacija etničkog identiteta u popisima stanovništva: Između teorijskih shvatanja i statističke prakse. *Stanovništvo*, 54, 2, 59–81.
- Knežević, A. (2017):** Flotantne etničke grupe u demografskim istraživanjima-Metodološki problemi, pristupi i primeri. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27, 2, 439–456.
- Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948, Knjiga IX - Stanovništvo po narodnosti (1954):** Beograd, Savezni zavod za statistiku.
- Labbé, M. (1997):** Le projet d’une statistique des nationalités discuté dans les sessions du Congrès International de Statistique (1853–1876). In: Harvé Le Bras (ed.): *Démographie et politique*. Dijon, Press Universitaires de Dijon, 127–142.
- Mrđen, S. (2002):** Narodnost u popisima-promenljiva i nestalna kategorija. *Stanovništvo*, 45, 1-4, 77–103.
- Pavlović, M. (2015):** Migracije stanovništva sa teritorije Srbije u Tursku u istorijskoj perspektivi. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 63(3), 581–593.
- Popis stanovništva FNRJ, SFRJ, Republike Srbije (1953–2011):** Beograd, Savezni zavod za statistiku, Republički zavod za statistiku.
- Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca od 31. Januara 1921. (1924):** Sarajevo, Direkcija državne statistike u Beogradu.
- Radovanović, S. (2005):** Dva veka popisne statistike u Srbiji. *Demografija*, 2, 33–43.
- Radovanović, S. (2007):** Etnička struktura Kraljevine Jugoslavije u kontekstu nacionalne politike jugoslovenstva. *Demografija*, 4, 129–140.
- Radovanović, S. & A. Knežević (2014):** Romi u Srbiji. Beograd, Republički zavod za statistiku.
- Republički zavod za statistiku Srbije (2018):** *Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti i maternjem jeziku, po regionima (Baza podataka)*. Preuzeto sa <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/popis/popis-2011/popisni-podaci-eksel-tabele> (zadnji pristup: 1. 7. 2018).
- Sentić, M. & D. Breznik (1968):** Demografske karakteristike etničkih, religioznih i rasnih grupa. *Stanovništvo*, 6, 3-4, 141–183.
- Simon, P. (2007):** “Ethnic’ Statistics and Data Protection in the Council of Europe Countries. Thematic Report of the “European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)”. Strasbourg, Council of Europe.

Simon, P. (2012): Collecting Ethnic Statistics in Europe: a Review. *Ethnic and Racial Studies*, 35, 8, 1366–1391.

Simon, P., Piche, V. & A. Gagnon (2015): Social Statistics and Ethnic Diversity. *Cross-National Perspectives in Classifications and Identity Politics*. Heidelberg, New York, Dordrecht, London, Springer.

Stanković, V. (1992): Romi u svetlu podataka jugoslovenske statistike. U: Macura, M. (ur.): *Razvitak Roma u Jugoslaviji-problemi i tendencije*. Beograd, SANU, 159–179.

Statistika Kraljevine Srbije, Knjiga I (1892): Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva narodne privrede Kraljevine Srbije.

Statistika Kraljevine Srbije, Knjiga XXIV (1900): Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva narodne privrede Kraljevine Srbije.

United Nations Economic Comission for Europe/ Statistical Office of the European Communities (2015): Conference of European Statisticians. *Recommendations for the 2020 Censuses of Population and Housing*. New York, Geneva, UN.

Yang, P. (2000): *Ethnic Studies: Issues and Approaches*. New York, State University of New York Press.